

УДК 821.161.3

Зоя Іванаўна Трацяк*д-р філал. навук, праф. каф. сусветнай літаратуры і замежных моў
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Еўфрасінні Полацкай***Zoya Tratsiak***Doctor of Philology, Professor of the Department of World Literature and Foreign Languages
of Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk**e-mail: zoya.tretyak@rambler.ru***ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА ЯК АБ'ЕКТ АДЛЮСТРАВАННЯ
Ў ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАЙ СПАДЧЫНЕ З. БЯДУЛІ**

Праводзіцца комплексны аналіз паэтычных і празаічных твораў З. Бядулі, прысвечаных Першай сусветнай вайне. Вызначаецца камплементарнасць (узаемадапаўняльнасць) дзвюх канцэптуальна значных плыняў увасаблення 1914–1918 гг.: рэалістычнай і філасофска-алегарычнай. Падкрэсліваецца паслядоўны зварот аўтара да набыткаў фальклору (у тым ліку салдацкага, непасрэдна часоў сусветнай вайны). Прааналізаваны асноўныя тэматычныя дамінанты і матывы, увасобленыя З. Бядуля: амбівалентнасць «свайго» і «чужога», заганаўнасць пазіцыі назіральніка за лёсавызначальнымі падзеямі, матывы вайны-працы, вайны-гульні.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, Першая сусветная вайна, З. Бядуля, камплементарнасць, антываенны пафас.

The First World War as an Object of Representation in Z. Byadulia's Literary and Artistic Heritage

The article is dedicated to the comprehensive analysis of Z. Byadulia's poetry and prose, dedicated to the First World War. The complementarity of two conceptually significant currents of embodiment of 1914–1918 events is determined: realistic and philosophical-allegorical. The author's consistent appeal to the acquisitions of folklore (including military folklore directly from the World War time) is emphasized. The main thematic dominants and motives embodied by Z. Byadulia are analyzed: the ambivalence of 'them' and 'us', the viciousness of the observer's position in fate-determining events, motives of war-work, war-play.

Key words: Belarusian literature, the First World War, Z. Byadulia, complementarity, anti-war pathos.

Уводзіны

Прастора прозы, паэзіі і публіцыстыкі З. Бядулі, прысвечаных Першай сусветнай вайне, вызначаецца камплементарнасцю яе элементаў. Падзеі 1914–18 гг. пададзены ў рэалістычным і філасофска-алегарычным дыскурсах у нізцы вершаў «Волат», «Мяцежнік», «Балада», «Брат з сястрой», «Ад крыві чырвонай», «Не мы...», «І будзе на палях трывожная работа», «Браты», «Арліхі», «І сотнямі тысяч», «Юда жэніцца», «То не хаты, а курганы...», «Шатан смерці», «Сухавеі», «Ты слязамі і крыжамі...», «У зімовую ноч», «Вайна», «Крывая карона», якія ўступаюць у дыялог з апа-вяданнямі «На стаянцы», «Туга старога Міхайлы», «На сёмуху», «З дарогі», «З вёскі», аповесцю «Набліжэнне», эсэ «Брацкія магілы», «Крыжы», «Галгофа», абразком «Спатканне», нарысам «Прыфрантавы рубеж на Беларусі», артыкулам «Чакайце сваіх».

Творы З. Бядулі, звязаныя з Першай сусветнай вайной, традыцыйна разглядаюцца ў розных ракурсах (у працах С. Гурвіч,

З. Мельнікавай, В. Каваленкі, І. Кульбянкавай, І. Навуменкі, Л. Сінковай і інш.), але разважаць пра цэласнае навуковае асэнсаванне пісьменніцкай канцэпцыі ўвасаблення вайны пакуль што рана, тым больш што «не ўсе яго творы вядомыя чытачам нават і ў пачатку ХХІ ст., асабліва “нашаніўская” публіцыстыка, мастацка-філасофская эсэістыка, абразкі-алегорыі, прыпавесці» [1, с. 5].

Мэта артыкула – выявіць спецыфіку мастацкага ўвасаблення падзей і наступстваў Першай сусветнай вайны ў творах З. Бядулі розных жанраў.

Асноўная частка

З. Бядуля быў сучаснікам і сведкам многіх драматычных падзей і трагедый Першай сусветнай вайны. Віленшчына, Міншчына, дзе жыў у гэты час пісьменнік, сталі прыфрантавой тэрыторыяй, напоўненай бежанцамі, параненымі вайскоўцамі, уцекачамі. Сам пісьменнік прымаў чынны ўдзел у працы бежанскага камітэта, які да-

памагаў ахвярам вайны. Вядома, што гэтыя ўражанні знайшлі адбітак у многіх яго творах. 25 верасня 1914 г. у «Нашай Ніве» быў надрукаваны верш «Волат». Нягледзячы на філасофска-алегарычны характар твора, угрунтаванага ў фальклорную стыхію, адчуваецца ўзрушанасць паэта, народжаная трывожнымі для яго грамадска-палітычнымі зменамі, экспрэсіўнымі мастацкімі сродкамі ўвасоблена яго прадчуванне бяды-вайны, якая набліжаецца: «Чырвоныя коні пад небам нясуцца, // Пярун і грымоты вакол раздаюцца, // І страх і атрута ўвесь свет абляглі... // І нішчыцца ўсё на зямлі... // І кроў... І руіны... // Ой, горкая будзе, дзяцюк, твая доля!» [2, с. 3]. Лірычны апавядальнік прадбачыць лёс хлопца-асілка, які патрапіў у вярвайны, што пазней набудзе рысы татальнага ўзброенага супрацьстаяння, падчас якога знішчылася ўяўленне пра каштоўнасць асобы.

Працягам верша «Волат», на нашу думку, паўстае «Балада» – невялікі ліра-эпічны твор, дзе аўтар давёў да фіналу разважанні пра лёс чалавека на вайне: «На мяккой на ральлі тарчыць з рыхлай зямлі // Без далоні рука пасінелая... // То ваяка тут лёг, закапаў друг, як мог... // І не ладзілася песня, хаўтурная... І малы курганок без крыжа, адзінок, // Воўк данюхаў, разрыў яго з голаду. // Ад несмаку завыў, кінуў труп не пакрыў, // І рука зледзянела ад холаду» [3, с. 3]. Паэт пераасэнсваў папулярны сюжэт пра «ўваскрэсенне» забітага жаўнера з салдацкага фальклору часоў Першай сусветнай вайны. Што да лёсу цывільных на вайне, то ў вершы «Брат з сястрою» З. Бядуля падаў не менш трагічныя малюнкi: «Ля бярозкі ёсць магілы, // У магілах – дзеткі мілы... // Спацькі-сьпяць на полі бітвы // Без крыжоў і без малітваў... // Выюць там па іх віхоры, // Сьнег расьцець у гурбы-горы, // Гурбы-горы кроў фарбуець, // Тую кроў ваўкі смакуюць» [4, с. 3–4]. Паводле аўтара, татальны ўзброены канфлікт не меў літасці ні да мірнага насельніцтва, ні да вайскоўцаў, якія ў аднолькавай ступені рабіліся «гарматным мясам».

Верш у прозе «Браты» таксама звязаны з салдацкім фальклорам (прытчападобная гісторыя пра выпадковае выратаванне на полі бою не кроўнага брата, а ворага). Усе перыпетыі дзеяння маюць дыдактычны характар: заклікаюць да пераадолення стэрэатыпаўнага ўспрымання «чужога», які на

вайне набываў фантазмагарычнае аблічча. Выразна гуманістычна афарбаванай кульмінацыяй твора сталі фінальныя словы Габруся: «Супакой сьвяты тады стане паміж намі, калі ўсе мы на зямлі заживём братамі!...» [5, с. 3]. Але гэты гіпатэтычны момант, паводле Бядулі-паэта, быў надзвычай аддалены па часе ад яго самога і сучаснікаў, якія поруч са Старым Годам з абразка «Спатканьне» маглі б сказаць: «вочы мае аслеплі ат сьлёз крывавых... дыхнуць не магу ад безупынных стагнаньняў... вушы аглухлі ад грымотаў сьмерці» [6, с. 4].

У свой час салдацкі фальклор зацікавіў З. Бядулю. У апавесці «Набліжэнне» ён узнавіў гісторыю богаз'яўлення, якая ў розных мадыфікацыях занатавана не толькі ў прозе і паэзіі, але і ў мемуарах, лістах і дзённых удзельнікаў і сведкаў вайны: «У самай гарачцы бою раптам апусцілася воблака і ў белым паказаўся Хрыстос... Рукі ўзняў і сказаў: “Мір вам! Мір вам!” А ў яго вачах блішчэлі сьлёзы» [7, с. 76]. Паводле аўтарскай задумкі, самі ж салдаты «дэгларафікавалі» відовішча, скіраваўшы сваю размову да наступстваў газавай атакі («А вось немцы туман пускаюць у нашыя акопы, і людзі засынаюць. – Гэта не туман, а ўдушлівыя газы, а людзі наўекі засынаюць» [7, с. 76]).

З. Бядуля асацыяваў вайну з «трывожнай работай» на гонях, палях і шнурках [8, с. 87]. Ён праводзіў паралелі паміж баявымі дзеяннямі і земляробчым цыклам («Прыспешна выходзяць жанчыны з сярпамі на сваю “вайну”, каб ваяваць з жытнім полем» [7, с. 60]). Узнікаў сюррэалістычны малюнак, у якім усё, што раней сцвярджала жыццё, зараз спараджае смерць: «Давай зямлю араць гранатамі тым часам, // А тысячамі куль пасля баранаваць, // Гнаіць крывёй людской і дымным цёплым мясам, // Штыхамі растрасаць» [8, с. 87]. Асабліва ўвага нададзена найноўшым праявам вайны-працы, якія выклікалі негатыўныя эмоцыі ў кожнага, хто сутыкаўся з імі: «І луналі ў бяскрай // Сталёвыя дзве // Самалёткі-арліхі. // То былі не палёты, – А ліха. // І – // Скрыгаты, // Рогаты, // Рыпаты, // Хрыпаты // У лёце. // То былі не палёты – // Страхоцце... Яны // Бомбы кідалі // З гары – // З вышыні // Сотняў метраў. // Аж дрыжэла зямля // І паветра» [9, с. 89]. «Антаганістамі» самалётак-арліх паўсталі зеніткі, праца якіх

уражвала недасведчанага ў справах вайны: «А гарматы // Зенітныя, // Нібы з вады – // З глыбіні – // Кракадзілы, // Падымалі насы што ёсць сілы. // І плявалі агнём» [9, с. 90].

3. Бядуля прыпадабняў сусветную бойню не толькі да працы, «страхоцця» звярыных боек, але і да жудаснага балю, крывавай забавы («Не мы...»), дзікай гульні («Вайна»), вяселля, пякельнага карагода («Юда жэніцца»). Першая сусветная вайна па відовішчнасці, бязладдзю, экстазе, што межаваў з істэрыкай, суадносілася з тэатральнай дзеяй, кірмашовымі забавамі, вясковым фэстам, кульмінацыяй якіх было «Мора полымя і крыкаў, // Мора слёз, крыві, касцей. // Нейкі страх і гнеў вялікі. // Гэй, у скокі! Гэй, хутчэй!» [10, с. 93]. Персанажы-салдаты ў апавяданні «На стаянцы» ў час зацішша скакалі лявоніху, як непрытомныя, суправаджаючы дзеянне «жывой, цікавай работай – складаннем агульнымі стараннямі песьняў» [11, с. 87]. Плён калектыўнай творчасці гучаў як прыпеўка: «Самалёт крыва-лупы // Натрушыў порах ў крупы // А вораг ня ведаў // Узяў ды пасьнедаў» [11, с. 87]. Вяртанне да «нармальнасці» было гэтакім жа хуткім, як і сыходжанне да стану памежнай экзальтацыі. Трыгерам да апрытомнення, паводле 3. Бядулі, стаў гуд нямецкага самалёта. Аўтар не імкнуўся ўвасобіць баявыя дзеянні як *fair play* ці патрыятычнае свята, што было прэрагатывай прапагандысцкай літаратуры, якая «звяртаецца да шаблонных, у прыватнасці, выключна гераічных вобразаў, увасабляе канфлікты, крызісы, якія адразу ж вырашаюцца, карыстаецца комплексам тэм (выпрабаванне, нацыянальнае паўстанне, ахвяра ў імя радзімы) і аповедавых стратэгий, якія прэтэнду-юць на аўтэнтчнасць і апелююць да пэўнай этнічнай групы» [12, с. 350]. Падобны пафас не адпавядаў задумам мастака слова, які, поруч з персанажамі, адносіўся да навалы так: «Не хочам вайны. За што беднаму чалавеку вайну ваяваць?» [13, с. 146].

Дэструктыўныя праявы ўзброенага канфлікту (бамбардыроўка, артабстрэл, газавая атака) прыпадабняліся да метэаралагічных з’яў. У вершах «Ад крыві чырвонай» і «Вайна» чытаем пра «алавяны град» [14, с. 85] і «буіны град з жалеза» [15, с. 86]. Вынікі ўздзеяння такіх экстрэмальных «ападкаў» на цывільных і вайсковых адлюстраваны ў вершы «То не хаты...»: «То не хаты, а кур-

ганы. // То сляды вялікіх станаў. // То не дрэўцы на мяжы – // Крыжы... крыжы...» [16, с. 94].

Празаічная спадчына 3. Бядулі спалучыла адлюстраванне асобных падзей на фронце з аповедам пра жыццё ў тыле (у беларускай вёсцы ці мястэчку). Пісьменнік разважаў пра сціплае быццё цывільнага, які спачатку з зацікаўленнем слухаў аповеды жаўнераў, што пад уплывам амбіцый, лозунгаў і стэрэатыпаў пра сапраўднага воіна «міфалагізавалі» ўласны ваенны вопыт: «Пайшлі мы гэта ўночы ў разведку. Цемра такая, што адзін аднаго не бачым. Ідзем-ідзем і чуем: “Гер-гер-гер”. “Гэта-ж немцы!” – шапчу сваім... Мы ціхенька на іх... усіх перакалолі. А мне нешта як жыгане ў правае вока. Герман папаў мне штыхом у... вока» [7, с. 8]. Пазней персанаж-цывільныых выхаваў у сабе крытычнае мысленне і звяртаў увагу на іншыя праявы вайны. Асобныя рэфлексуючыя героі становіліся выразнікамі аўтарскай пазіцыі ў дачыненні да Першай сусветнай вайны, што выклікала шэраг думак: «Божухна, што гэта? Чаго не падзялілі, да чаго кіруюцца?.. Абмылка, страшэнная абмылка!.. Цешся красой, што навокал, працягвай руку таму, хто ўтаміўся ісьці па сьцежцы жыцця: усім хопіць, усе будуць здаволены!» [17, с. 2]. Пазней падобны персанаж у пакутах высноўваў уласную філасофска-алегарычную формулу канфлікту: «Сонейка атуляна густым дымам пажарышч. Стрэлы гудуць па баках, як птушкі сьмерці. Чырвоныя аграмадныя языкі абхопліваюць пякельным агнём гарады і сялібы.

У пакуці вялікай, людзі зліліся ў адну грамаду – адно сэрца, адна душа. Нібы заварожаныя пякельнікам поўзаюць яны ў холадзі, ў голадзі па зямлі...

Іх сыяг – цёмная, караючая сьмерць.

Іх натхненне – жудасная, страшная мука.

Іх эмблема – атрутнае, бязмежнае нішчасьце. Забіваюць іх, і яны забіваюць» [18, с. 2].

Апавяданне «Туга старога Міхайлы» вылучаецца манерай аповеду: пісьменнік выкарыстаў прыём стылізацыі, звярнуўся да фальклорных жанраў казкі і плачу. Гора старога бацькі пададзена і ў прыватным, і ў агульначалавечым рэчышчах. Накіды рабіліся ў 1915 г., але напрыканцы 1920-х гг. 3. Бядуля выправіў тэкст у адпаведнасці з грамадска-палітычнай сітуацыяй. Ён перапісаў сцэну пратэсту галоўнага героя суп-

раць цара, які вымусіў «усіх здаровых і здатных пайсці на вайну» [13, с. 145], а іх сем'і ў тыле – чакаць вестак: «хто піша з пазіцыі, хто з больніцы – паранены, а хто – з палону. Аб некаторых ёсць весткі, што яны доўга жыць загадалі сваім родным, а самі памерлі “смерцю герояв” на полі бітвы “за царя и отечество”» [13, с. 145]. Стары Міхайла, тры сыны якога пайшлі на вайну і зніклі без вестак, паўстаў як прарок, што ў перадсмяротным сне прадбачыў рэвалюцыю.

Аповесць «Набліжэнне» займае асобнае месца ў беларускай літаратуры. У пэўнай ступені гэта звязана з фігурай Саламона Левіна: «У біяграфіі героя аўтар бачыў выяўленне біяграфіі свайго пакалення, вядучых тэндэнцый эпохі войнаў і рэвалюцый» [19, с. 118–119]. Герой спачатку пазіцыянаваў сябе як назіральнік-даследчык чужой вайны і захапляўся сваёй выключнасцю. Ён, як і лірычны герой верша «Не мы...», адчуваў, што «Не мы выпівакі // На гэтым на балі, // Не мы граем вальсы // На жудкіх цымбалах, // Не мы захацелі // Крывавай забавы, – // А дзікая зграя» [20, с. 86]. Ратуючыся з Вільні, ён адчуваў, што «роля назіральніка ўзвышае яго, ставіць на п'едэстал маўклівага мудраца», які «мнагазначна ўсміхаецца, аглядаючы навакольную сумяціцу як спектакль» [7, с. 4]. Недасведчаны ў сутнасці вайны, персанаж лічыў, што знаходзіўся ў бяспецы, а падзеі першага года вайны больш яго не датычыліся: «Вільня. Суматошлівыя вуліцы. Уцекачы. Шпіталі ў гімназіях. П'яныя афіцэры ў кавярнях. Шпікі. Гуллівыя сёстры міласэрддзя ў белых касынках. Ілюмінацыя з прычыны заняцця Усходняй Прусіі. Дэманстрацыі чорнасоценцаў. Яўрэйскія пагромы. Прыезд цара і парад на Георгіеўскім праспекце. Раненыя на вакзале. Хвасты ля крам па хлеб і каву. Шпаркі рост цэн на харчы» [7, с. 39]. Персанаж не ўсведамляў, што катастрофа набліжалася, каб парушыць спрадвечны лад жыцця ў Каганцах, якія паўсталі «то як дымок ад папяроскі, а то як цэнтр свету» [7, с. 215].

Постаць няўдалага назіральніка за падзеямі Першай сусветнай вайны характэрная і для твораў К. Чорнага. Як і З. Бядуля, аўтар апавяданняў «Семнаццаць год» і «Мураваны скляпок» падкрэсліваў ілюзорнасць «сепаратнага міру» і спроб выбавіцца ад навалаў, бо «яна... даганяла чалавека, не дава-

ла яму атрапаць ад яе рук! Яна гналася за чалавекам свежым следам, і нічога іншага чалавек не мог парадзіць» [21, с. 256]. Першапачатковая пазіцыя Левіна шмат у чым супадала з адносінамі да вайны Мацея Мышкі («Віленскія камунары» М. Гарэцкага). Абодва персанажы памылкова вырашылі, што эскапізм – надзейная тактыка процідзеяння навале. Празайкі падкрэслівалі, што на вайне кожны спазнаваў уласную мізэрнасць, праходзіў выпрабаванне жахам, голадам, хваробамі, бежанствам («Ад краіны да краіны // Разбрыліся ўцекачы. // Стогн нядолі ў пустым полі, // Стогн удзень і па начы. // І баракі для прымакаў // Будаваі ў гарадах. // І капалі дзе папала // Доля-ямы ў пустырах» [22, с. 96]).

Аднак успрыманне вайны як шэрагу прыгод і смелых або прагматычных індывідуальных памкненняў не мела на ўвазе ўхвалы забойства і вынішчэння. Разважанні аднаго з другасных персанажаў дысанавалі з поглядамі Левіна. Апошні абурэўся, калі пачуў, што «як наплодзіцца шмат народу, дык дзе з ім дзенешся? Гэта-ж, каб не вайна – зямлі-б было мала для людзей» [7, с. 43]. Такая логіка не задавальняла Левіна, бо ад яе патыхала шавінізм. Гэты персанаж, хутчэй, паступова падыходзіў да высновы, што «непрыхільнасці-нягоды паміж народамі і нацыямі кіруюць да зверства, да стра-ты чалавечага аблічча, да агульных згуб» [23, с. 149].

«Даследаванне» вайны героем-цывільным пачалося з мроі пра «франтычную паву-купаву» [7, с. 121]. На ўвазе меліся прыгоды, магчымасць здзейсніць подзвіг, адчуць асалоду перамогі, пабачыць паразу ворага. Абвяргалі мрою факты, якія паступова з'яўляліся ў лістах шараговых з фронту ці лазарэту, аповедах бежанцаў, дэзерціраў і інвалідаў. Прымусовая праца ў блізкім тыле таксама касавала ілюзіі. Новыя аспекты быцця актуалізаваліся, калі цывільны сутыкаўся з праявамі гвалтоўнай смерці, што сыходзіла ад рэчаў, якія ён бачыў упершыню. Паказальным падаецца эпізод з нямецкім аэрапланам: «У паветры грукоча, свішча, войкае і лопаецца. У гулкіх грывах дрыжыць зямля. У авечым бляянні падаюць людзі, і слупы пылу з зямлёй змешваюць усё ў адну кашу... У лужы крыві ляжыць адзін з каганецкіх хлапцоў з разарваным жыватам і раненай галавой» [7, с. 85].

Атрыманы вопыт ужо не дазваляў лічыць вайну «феерычным садам» [7, с. 7].

Развітанне героя са стэрэатыпнымі ўяўленнямі аб вайне не менш траўматычнае за непасрэднае сутыкненне з татальным узброеным канфліктам. Апавядальнік адзначаў, што Левін «ад смагі нявыкананага геройскага ўчынку пакутаваў так, нібы знаходзіўся ў гарачых пясках пустыні і не піў ужо некалькі дзён... міфатворчасць пякла яго сэрца гарачым жалезам» [7, с. 195]. Высветлілася, што набліжэнне катаклізму – набліжэнне да ўласнага «я», да рэалістычнага асэнсавання сябе ў гэтым жорсткім свеце.

Дзеянні і памкненні персанажаў аповесці дэграізаваліся З. Бядулем, апалогія псіхалагічнай і фізічнай моцы выглядала нонсэнсам. На старонках твораў паўставалі «маленькія людзі», якія пакутавалі ад комплексаў ці фобій, што абвастраліся ва ўмовах вайны. Паказальным падаецца эпізод «выратавання» Левіна ад службы. Саламон згадаў, як «яго ледзь не асяпілі перад прызывам, калі местачковы фельчар рабіў яму штучнае бяльмо на правым воку» [7, с. 32]. Пазней высветлілася, што гэта не дапамагло збегчы ад вайны. Падчас казацкага пагрому Левіну здалася, што лепей ён бы пачуваў сябе на перадавой, дзе яго магла напаткаць выпадковая (таму лёгка) смерць. Персанаж сведчыў: «Лепш на фронце ў акопах, пад кулямі, чымся перажываць такі подлы нечалавечы страх і паніжэнне» [7, с. 191]. Няўдалы «назіральнік» прыйшоў да значнай для яго эвалюцыі высновы: «зусім не страшна смерць, а страшна быць бездапаможным... Наглядаць з боку за жыццём. Быць з усімі і ні з кім... Любавацца харобрасцю віленскіх друкароў і смаргонскіх гарбароў і ў той-жа меры можа яшчэ і любавання харобрасцю п'яных казакаў?.. Вось што значыць стаяць з боку, староннім назіральнікам» [7, с. 207]. У метафарычным сэнсе духоўнае «бяльмо», што замінала бачыць жыццё, знікла пад уплывам абставін, пакінуўшы героя сам-насам з пошукамі новых аксіялагічных устаноў.

З. Бядуля пакінуў фінал аповесці адкрытым. Такая магчымасць «запраграмавана» назвай твора: да Каганцоў набліжалася не толькі вайна, але і рэвалюцыя. Нягледзячы на тое, што персанажы спадзяваліся на выратаванне, лепшую будучыню, надыхо-

дзячае міжволі асацыявалася са зллой сутнасцю «павы-купавы», якая прынесла гора.

Бядулева прага да праўдзівасці фатальна адбілася на лёсе аповесці «Набліжэнне». Кніга шакіравала натуралістычным эпізодам казацкага пагрому, ахвярай якога былі яўрэйскія сем'і з Каганцоў. Гэтага было дастаткова, каб цэнзура пільна паставілася да твора, у апошні раз апублікаванага ў 1936 г. З. Бядуля падкрэсліваў, што катэгорыя «вораг» – рэч нестабільная. На вайне «ворагам» паўставалі і яўрэі, і кайзераўцы, і казакі. Змяняючы пункт гледжання, З. Бядуля прыходзіў да магістральнай для яго творчасці, прысвечанай Першай сусветнай вайне, высновы: «Людзей баюся» [7, с. 160]. Найменшае здзіўленне выклікаў салдатіншазец з «чырвоным тварам, алавынымі вачамі і вільгельмаўскімі вусамі. Ён размахваў нагайкай ды ўсё крычаў: “Дойчлянд ібер алес”. Каганецкіх называў “русішэ швайн”» [7, с. 165]. Аўтар падкрэсліў, што літаральна кожны яго сучаснік-суайчыннік здатны на дэструктыўныя дзеянні ў свеце, апаганеным вайной. Чалавечая прырода, дзе пачалі дамінаваць негатыўныя праявы, паўстала ў наступным эпізодзе: «усё ў хаце паламана, пабіта, падзёрта і паколата. Фатаграфічныя картачкі на сценах пранізаны штыкамі, на дробныя аскепкі падружгана люстэрка; ад сценнага гадзінніка засталася адна драўляная шафка, увесь механізм рассыпаны на камодзе. І камода паколата. Боль-шасць шыб пазатканы сапсутай бялізнай. А вось цэлы стог падзёртых кніг» [7, с. 209]. Рэчы прынялі на сябе ўдар казакоў-пагром-шчыкаў, але вынікі іх руйнавання былі не толькі ма-тэрыяльнымі: нішчыліся гонар і ката, і ахвяры.

Крызісныя з'явы пачатку ХХ ст. настолькі ўскладнілі ўзаемаадносіны «свайго» і «чужога», што ўзнікалі нечаканыя сітуацыі, калі «на вайне... адзін яўрэй утыкае другому яўрэю штых у грудзі, а другі – першаму, і абодва паміраюць з малітвай “Шэма, Ісроэль”». Адзін памірае за цара Мікалая, другі – за кайзера Вільгельма. Словы малітвы чуляць Лейбу хараством такой смерці, а гвалт салдацкімі штыхамі яго палохае трагізмам: “брат брата забівае”. У адзін і той самы час кожны з гэтых братоў з'яўляецца і Каінам і Авелем» [7, с. 168]. Персанаж не ведаў, як ацэньваць забойства «свайго» «сваім», ён адчуў усю складанасць

нават гіпатэтычных разважанняў на падобную тэму: выяўлялася, што звыклыя вобразы і словы з цяжкасцю дапасоўваліся да экстраардынарных рэалій часу. Аднак аўтар усё ж выказаў сутнасць таго, што адбывалася, у выглядзе адмысловай аксіёмы: «Вайна не ведае ні крэўнасці, ні літасці. Забойства на вайне – палітыка падданства» [7, с. 169].

Яшчэ адным увасабленнем «чужога» паўстае цяжка паранены, фізічны стан якога паніжае асобу да стану біялагічнай істоты: «З павозак чуваць стогны. Адзін раве немым голасам, як жывёліна. У яго забінтаваны живот і ногі. Твар жоўты. Вочы вільготныя. Губы разяўлены і з іх цягнецца і плыве, як струмень, несупынны крык болю» [7, с. 214]. Натуралістычныя дэталі ствараюць уражанне няўдалай спробы апраўдаць параненага, што знаходзіўся за мяжой звыклых правіл публічных паводзін. Агіда і сорам, якія нараджаюцца ва ўсіх прысутных, кантрастуюць са стэрэатыпным спагадлівым стаўленнем да пакалечанага: «“Ранены воін” – чарадзейнае, узнёслае слова... Нібы па нейкаму таямнічаму загаду ў большасці пасажыраў расчыняюцца сэрцы да гарачага пачуцця... У адзін момант вочы блішчаць дабратаю, чуласцю, захапленнем» [7, с. 7].

Л. Будагова, аналізуючы творы на тэму Першай сусветнай вайны, звярнула ўвагу на такую акалічнасць: «У творах пра гэтую вайну... вобраз ворага, як правіла, размыты, і няма жорсткай апазіцыі “свой – чужы”... салдаты з краін, што супрацьстаяць адна адной, не адчуваюць нянавісці, абвінавачваюць ва ўласных няшчасцях рок ці правамоцных, што ўцягнулі свае народы ў крываваю бойню. Мяжа паміж “сваім” і “чужым” там вызначаецца не нацыянальнымі, а сацыяльнымі ці маральнымі момантамі» [24, с. 19]. З. Бядуля не застаўся ў баку ад гэтай надзённай тэматыкі (вартасць і актуальнасць яе толькі павялічвалася ў краі-

не, якая марыла пра стварэнне інтэрнацыянальнага грамадства): «Адзін з рускіх салдат... аглядаецца па баках, хутка вымае з свайго ранца акраец свежага хлеба і дае аднаму востраносаму аўстрыйцу. Той хавае ў кішэнь і дзякуе асцярожна аднымі вачыма, каб ніхто з рускіх афіцэраў не ўгледзеў... Палонны нямецкі афіцэр... гутарыць панямецку з рускім афіцэрам. Адзін аднаму цёпла ўсміхаюцца, кураць і трымаюцца між сабою як рыцары» [7, с. 213].

Заклучэнне

Спадчына З. Бядулі пра Першую сусветную вайну – значны аб’ект літаратурна-наўчага даследавання, бо мастак слова пасрабаваў сілы ў розных жанрах, стварыўшы адмысловую камплементарную сістэму, якая дазваляе разважаць і пра эвалюцыю творчага метаду класіка, і пра змены ў яго светаадчуванні пад уплывам надзвычайных абставін, і пра комплексны разгляд падзей 1914–1918 гг. з асаблівым акцэнтам на іх уплыве на лад мыслення і маральна-этычныя арыенціры рэфлексуючай асобы. Кнігі Бядулі прасякнуты пафасам адмаўлення вайны, які вынікаў з дэталёвай распрацоўкі такіх тэм, як ператварэнне «свайго» ў «чужога», вынішчэнне чалавечнасці, абсурднасць шматлікіх праяў узброенага супрацьстаяння. З. Бядуля звярнуўся да вуснай народнай творчасці (у тым ліку да салдацкага фальклору часоў Першай сусветнай вайны), маючы на мэце ўсебаковы разгляд наступстваў вайны для салдата і цывільнага, падкрэсліваючы яе разбуральнасць і чалавеказбойства. Асаблівую ўвагу ён надаў персанажу, які, знаходзячыся ў тыле, паступова развітваўся з пафасна-рамантычнымі ўяўленнямі пра баявыя дзеянні, са спадзяваннямі на магчымасць застацца «назіральнікам» за татальнай вайной.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Мельнікава, З. Літаратура і эстэтыка нацыянальнага самапазнання ў філасофска-публіцыстычнай спадчыне Змітрака Бядулі / З. Мельнікава // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2016. – № 1. – С. 5–13.
2. Ясакар. Волат / Ясакар // Наша Ніва. – 1914. – № 38. – С. 3.
3. Ясакар. Бальяда / Ясакар // Наша Ніва. – 1914. – № 45. – С. 3.
4. Ясакар. Брат з сястрою / Ясакар // Наша Ніва. – 1914. – № 51–52. – С. 3–4.
5. Ясакар. Браты / Ясакар // Наша Ніва. – 1914. – № 48. – С. 3.
6. Бядуля, З. Спатканьне / З. Бядуля // Наша Ніва. – 1914. – № 51–52. – С. 4–5.

7. Бядуля, З. Набліжэнне : Аповесць / З. Бядуля. – Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі, Сектар маст. літ., 1936. – 230 с.
8. Бядуля, З. І будзе на палях трывожная работа... / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 87.
9. Бядуля, З. Арліхі / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 89–91.
10. Бядуля, З. Юда жэніцца / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 92–93.
11. Бядуля, З. На стаянцы / З. Бядуля // Наша Ніва. – 1914. – № 38. – С. 2–3.
12. Корон, А. Военная проза Милана Пугеля / А. Корон // Первая мировая война в литературе и культуре западных и южных славян. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2004. – С. 350–364.
13. Бядуля, З. Туга старога Міхайлы / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1986. – Т. 2 : Вершы ў прозе. Лірычныя імпрэсіі. Апавяданні. – С. 144–148.
14. Бядуля, З. Ад крыві чырвонай / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 85.
15. Бядуля, З. Вайна / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 86.
16. Бядуля, З. То не хаты... / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 94–95.
17. Зрэбны. З вёскі / Зрэбны // Наша Ніва. – 1914. – № 42. – С. 2–3.
18. Бядуля, З. Галгофа / З. Бядуля // Вольная Беларусь. – 1917. – № 8. – С. 2.
19. Тычына, М. Проза / М. Тычына // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 2 : 1921–1941. – С. 62–133.
20. Бядуля, З. Не мы... / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 86.
21. Чорны, К. Семнаццаць год / К. Чорны // Вераснёвыя ночы : Апавяданне, раман. – Мінск : Маст. літ., 2003. – С. 249–270.
22. Бядуля, З. Ты слязамі... / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы і паэмы. – С. 96.
23. Бядуля, З. На сёмуху / З. Бядуля // Зб. тв. : у 5 т. – Мінск : Маст. літ., 1986. – Т. 2 : Вершы ў прозе. Лірычныя імпрэсіі. Апавяданні. – С. 148 – 150.
24. Будагова, Л. К литературоведческой рефлексии Первой мировой войны / Л. Будагова // Первая мировая война в литературе и культуре западных и южных славян. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2004. – С. 19–22.

REFERENCES

1. Miel'nikava, Z. Litaratura i estetyka nacyjanal'naha samapaznannia u filasofsko-publicystychnaj spadchynie Zmitraka Biaduli / Z. Miel'nikava // Viesn. Bresc. un-ta. Sier. 3, Filalohija. Piedahohika. Psikhalohija. – 2016. – № 1. – S. 5–13.
2. Jasakar. Volat / Jasakar // Nasha Niva. – 1914. – № 38. – S. 3.
3. Jasakar. Bal'liada / Jasakar // Nasha Niva. – 1914. – № 45. – S. 3.
4. Jasakar. Brat z siastroju / Jasakar // Nasha Niva. – 1914. – № 51–52. – S. 3–4.
5. Jasakar. Braty / Jasakar // Nasha Niva. – 1914. – № 48. – S. 3.
6. Biadulia, Z. Spatkan'nie / Z. Biadulia // Nasha Niva. – 1914. – № 51–52. – S. 4–5.
7. Biadulia, Z. Nablizhennie : Apoviesc' / Z. Biadulia. – Miensk : Dziarzh. vyd-va Bielarusi, Siektar mast. lit., 1936. – 230 s.
8. Biadulia, Z. I budzie na paliach tryvozhnaja rabota... / Z. Biadulia // Zb. tv. : u 5 t. – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1: Viershy i paemy. – S. 87.
9. Biadulia, Z. Arlichy / Z. Biadulia // Zb. tv. : u 5 t. – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 89–91.
10. Biadulia, Z. Juda zhenicca / Z. Biadulia // Zb. tv. : u 5 t. – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 92–93.

11. Biadulia, Z. Na stajancy / Z. Biadulia // *Nasha Niva*. – 1914. – № 38. – S. 2–3.
12. Koron, A. Vojennaja proza Milana Pugielia / A. Koron // *Piervaja mirovaja vojna v litieraturakh i kul'turie zapadnykh i juzhnykh slavian*. – M. : In-t slavianoviedienija RAN, 2004. – S. 350–364.
13. Biadulia, Z. Tuha staroha Michajly / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1986. – T. 2 : Viershy u prozie. Lirychnyja impresii. Apaviadanni. – S. 144–148.
14. Biadulia, Z. Ad kryvi chyrvonaj / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 85.
15. Biadulia, Z. Vajna / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1: Viershy i paemy. – S. 86.
16. Biadulia, Z. To nie chaty... / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 94–95.
17. Zrebny. Z vioski / Zrebny // *Nasha Niva*. – 1914. – № 42. – S. 2–3.
18. Biadulia, Z. Halhofa / Z. Biadulia // *Vol'naja Bielarus'*. – 1917. – № 8. – S. 2.
19. Tychyna, M. Proza / M. Tychyna // *Historyja bielaruskaj litaratury XX st. : u 4 t. / Nac. akad. navuk Bielarusi, In-t lit. imia Ya. Kupaly. – 2-je vyd.* – Minsk : Bielarus. navuka, 2001. – T. 2 : 1921–1941. – S. 62–133.
20. Biadulia, Z. Nie my... / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 86.
21. Chorny, K. Siemnaccac' hod / K. Chorny // *Vierasniovyja nochy : Apaviadannie, raman.* – Minsk : Mast. lit., 2003. – S. 249–270.
22. Biadulia, Z. Ty sliazami... / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1985. – T. 1 : Viershy i paemy. – S. 96.
23. Biadulia, Z. Na siomukhu / Z. Biadulia // *Zb. tv. : u 5 t.* – Minsk : Mast. lit., 1986. – T. 2 : Viershy u prozie. Lirychnyja impresii. Apaviadanni. – S. 148–150.
24. Budagova, L. K litieraturoviedchieskoj riefleksii Piervoj mirovoj vojny / L. Budagova // *Piervaja mirovaja vojna v litieraturakh i kul'turie zapadnykh i juzhnykh slavian*. – M. : In-t slaviano-viedienija RAN, 2004. – S. 19–22.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 17.02.2023